

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:3. 2007

Riddare Nils – från Dannäs eller rättrådig?

Om ortnamnet Dannäs och en medeltida riddare*

Av Gunlög Josefsson

I sin roman *Heliga Birgittas pilgrimsfärd* låter Verner von Heidenstam en kvinna vid namn Ingeborg av Dannäs träda fram. Ingeborg är väninna med den heliga Birgitta, och i ett rum i Alvastra kloster sitter hon mellan två korgar fulla av trädnystan och syr. "Om pannan hade hon ett guldband med platta gröna stenar, en tjock svart fläta hängde ned öfver hvardera axel, och hon var så storväxt och hade så kraftigt breda armar, att hon liknade någon av kvinnorna i kämpasagan", berättar Heidenstam.¹

För den som är bekant med Västbosocknen Dannäs, som ligger cirka 25 kilometer sydväst om Värnamo, är det naturligt att koppla ihop Ingeborg av Dannäs med ortnamnet Dannäs via hennes make Nils Dannäs. Så har också gjorts i forskningen, intill ganska nyligen, då historikern Lars-Olof Larsson i Växjö förklarade att Nils Dannäs och Västbosocknen Dannäs inte hade något med varandra att göra. I min uppsats ämnar jag granska Lars-Olof Larssons förklaring och visa att de språkliga argument som han bygger sin tes på inte är hållbara. Jag tänker också visa att det är troligt att det fanns en koppling i sak mellan Ingeborgs make, riddare Nils Dannäs, och Västbosocknen/-gården med samma namn.

Uppsatsen tar upp ett ganska litet och för många säkert perifert historiskt ämne: frågan om ett ortnamn kan knytas till en viss riddare under 1300-talet.

* Tack till professor Lars-Olof Delsing, Sixten Persson och professor Christer Platzack för värdefulla kommentarer på en tidigare version av denna uppsats. Ett särskilt tack också till docent Claes Gejrot på Riksarkivet som hjälpt mig med tillgång till otryckt källmaterial.

1. Verner von Heidenstam, *Heliga Birgittas pilgrimsfärd*, Stockholm 1901, s. 40.

Gunlög Josefsson, f. 1957, är docent i nordiska språk vid Lunds universitet. Hon har publicerat monografier om ordbildning, *Minimal words in a minimal syntax* (1998), och *Ord* (2005), samt artiklar bl.a. om barns språktillägnande, "The use and function of non-finite root clauses in Swedish child language" (*Language Acquisition*, 10, 2002), och syntax, "Semantic and grammatical gender in Swedish" (*Lingua* 116/9, 2006). I artikeln "Var Embla en klängranka" (*Arkiv för nordisk filologi*, 116, 2001) diskuterar hon etymologin för namnet Embla, den första kvinnan i den nordiska mytologin.

Adress: Lunds universitet, SOL-centrum, Nordiska språk, Box 201, 221 00 Lund

E-post: gunlog.josefsson@nordlund.lu.se

Diskussionen är dock principiellt viktig eftersom den illustrerar vilka fallgrorpar som kan finnas när språklig och språkvetenskaplig argumentation används för att lösa problem inom de historiska vetenskaperna.

Introduktion

Gestalten Ingeborg av Dannäs i Heidenstams roman bygger på en historisk person, Ingeborg Larsdotter, eller, som hennes namn lyder i källmaterialet, Laurensdotter. Vi känner henne bland annat från medeltida brev och från de handlingar som sammanställdes i samband med Birgittas kanoniseringsprocess. Ingeborg Larsdotter for – mot sin makes vilja – med den heliga Birgitta på hennes pilgrimsresa till Rom, men blev sjuk och avled i Milano.² Hon var gift med riddaren Nils Dannäs, som var en storman i 1300-talets Sverige och som vi också kan följa i de medeltida dokumenten. Det är riddare Nils och hans familj som är i fokus för denna uppsats.

Stavningen av Nils' och Ingeborgs tillnamn – Dannäs, Dannæs, Dannes och så vidare – kommer att ha betydelse för diskussionen längre fram. Tillnamnet skrivs med *æ* de första gångerna det förekommer i källorna. Av det skälet menar jag att riddar Nils' tillnamn rätteligen bör skrivas Dannæs eller, med moderniseringen av *æ* till *ä*, Dannäs, däremot inte Dannes, vilket ibland har skett. Det kan mycket väl vara en slump att det första belägget har stavningen Dannæs, men det är icke desto mindre det första belägg vi har; att bortse från detta strider mot praxis och förutsätter dessutom en särskild tolkning av namnets betydelse. För tydlighetens skull kommer jag fortsättningsvis att genomgående använda formen *Dannæs* för persontillnamnet och *Dannäs* för ortnamnet.

Att Nils Dannæs' tillnamn är bildat från ortnamnet Dannäs är en mycket naturlig tanke. För Curt Härenstam, som 1946 lade fram sin doktorsavhand-

2. Uppgifterna om Ingeborgs bekymmer för sin make Nils och ett samtal som hon förde med Birgitta om honom finns nedtecknade dels i *Acta* 514, d.v.s. i de handlingar som togs fram inför Birgittas kanoniseringsprocess – Isak Collijn (utg.), *Acta et processus canonizacionis beate Birgitte*, Uppsala 1924–1931 – dels i den del av Birgittas uppenbarelser som kallas för *Revelationes extrauagantes*, en samling av de uppenbarelser som av hennes bikt-fader Petrus ansågs ha mindre klar status än de andra, och som därför inte skulle offentliggöras – Lennart Hollman (utg.), *Revelationes extrauagantes*, Växjö & Uppsala 1956. Enligt *Revelationes extrauagantes* 101 fruktade Ingeborg att hennes make Nils inte skulle vara trogen sin förlupna hustru, och Ingeborg bad Birgitta att hon i sin tur skulle be Gud att förändra makens sinnelag. Kristus uppenbarade sig då för Birgitta: "Gå lugnt vidare, ni får inte avbryta er färd eller vika från er heliga föresats. Ty jag skall förkorta vägen för denna kvinna och göra hennes kropp beredd: när säcken är tömd, skall hennes själ fyllas med sötnä"; Birger Bergh, *Heliga Birgitta: ättabarnsmor och profet*, Lund 2002, s. 88. Därefter tillade Kristus, enligt *Acta* 101: "Men hennes make skall få följa sina lustar"; Axel Eile, "Ingeborg av Dannäs", *Växjö stifts hembygdskalender* 1941, s. 146. Kort därefter dog alltså Ingeborg, i Milano.

ling *Finnveden under medeltiden*, verkar detta antagande ha varit ganska oproblematiskt: "Tillnamnet [Dannæs] bör kunna anses tyda på att Nils ägt någon anknytning till gården Dannäs i socknen med samma namn", skriver han. Han konkluderar: "Gårdsnamnet Dannäs torde ligga bakom personnamnet Nils Dannæs, som förekommer tidigast [...] den 18 okt. 1335".³ Gottfrid Carlsson, författare till artikeln om släkten Bielke i *Svenskt biografiskt lexikon*, verkar vara av samma åsikt. Släkten Bielke, skriver han, härstammar från Småland, förmodligen från Västbo: "I sydvästra Västbo [...] och i en närgränsande Hallandssocken [...] äro de gårdar belägna, vilka tidigast kunna konstateras ha varit i ättens besittning, och på Dannäs' gård och socken i häradets sydöstra del häntyder sannolikt det tillnamn Dannæs (Dannes), som en av de äldsta kända släktmedlemmarna antog".⁴ I sin historik över Dannäs säteri antar även Hakon Allgulin att Dannäs och Nils Dannæs skall kopplas ihop: "Att [...] Nils Dannæs, som 1338 kallas riddare, var ägare av Dannäs kan man med allra största sannolikhet sluta sig till av namnet, och kanske vågar man sätta 1335 som året för hans förvärv av denna besittning, eftersom han från sitt första omnämnande 1325 fram till förutnämnda år nämnes under namnet Nils Turesson".⁵ Den Växjöbaserade historikern Lars-Olof Larsson är av motsatt åsikt: varken Nils Dannæs eller hans bröder kan visas ha haft någon anknytning till Dannäs, menar han. "Självt var Nils Dannes bosatt på sätesgården Böksholm i Drevs socken norr om Växjö, och hans tillnamn är säkerligen det fornsvenska 'dandes', 'danne', i betydelsen god, rättrådig".⁶

Frågan är alltså om riddare Nils Dannæs' tillnamn ur språklig synvinkel kan knytas till adjektivet *dande* eller om det bör knytas till ortnamnet Dannäs. För att Lars-Olof Larssons teori skall stämma räcker det emellertid inte att hänvisa till ett fornsvenskt *dande*; det måste också kunna visas att form, stavning, böjning och syntaktisk funktion tillåter oss att knyta ihop adjektivet *dande* med Dannæs. Med andra ord: hans förklaring måste vara språkhistoriskt trovärdig. Teorin att Nils Dannæs och ortnamnet Dannäs hör ihop skulle ytterligare stödjas om vi kunde visa att det är sannolikt att Nils Dannæs eller kretsen kring honom har haft kontakter med Dannäs. Jag tänker försöka visa att det är troligt att detta var fallet.

3. Curt Härenstam, *Finnveden under medeltiden*, Lund 1946, s. 289, 415.

4. Gottfrid Carlsson, artikeln "Bielke", i *Svenskt biografiskt lexikon*, 4, Stockholm 1924–1925, s. 141.

5. Hakon Allgulin, "Historik över Dannäs säteri", *Värnamo hembygdsförenings årsskrift* 1943, s. 10.

6. Lars-Olof Larsson, *Småländsk medeltid*, Malmö 1986, s. 129.

Jag kommer att börja med en kort introduktion av källäget. Efter denna följer en diskussion om språkliga argument för att koppla Dannæs till adjektivet *dande* respektive ortnamnet Dannäs. Jag kommer därefter att diskutera vad vi kan utläsa ur källorna om en möjlig förbindelse i sak mellan Nils Dannæs och Västbosocken/-gården Dannäs.

De första källorna

Den första gången Dannäs uttryckligen nämns som socken är 1350 i ett pergamentsbrev, där det sägs att en fru Margareta, Gunnars änka, skänker pengar till bland annat "curato in Danness", alltså till kyrkoherden i denna by.⁷ Före 1350 nämns dock i flera pergamentsbrev en riddare Nils Dannæs. Han omtalas första gången 1335 och sista gången 1357. Nils, Niclas, Niclis eller Nicholas, som var olika svenska och latiniserade varianter av hans namn, var son till en av rikets högsta ämbetsmän, Ture Kettelsson av ätten Bielke. Ture Kettelsson Bielke omnämns i källorna första gången 1283 och han dog någon gång före 1337. Han var rådsherre i Magnus Ladulås' kungliga råd och innehade därefter posten som kammarmästare hos kung Birger Magnusson, vilket innebar ansvar för de kungliga finanserna. Ture Kettelsson var vidare lagman i Tiohärad, vilket var namnet på de tre småländska landen Finnveden, Varend och Njudung.⁸ (Finnveden bestod av tre häradar: Östbo, Västbo och Sunnerbo; Dannäs ligger i Västbo, nära gränsen till Östbo. Varend bestod av fyra häradar: Kinnevald, Konga, Allbo och Vidinge, den senare uppdelad i Norrvidinge och Uppvidinge. Njudung bestod av Västra och Östra härad.) Ture Kettelsson hade fem söner: Erik, Nils, Sten, ytterligare en Nils samt Bengt. Döttrarna var tre: Margareta, Ramfrid och Helena.⁹ Nils Dannæs hade alltså en bror med samma förnamn. Anledningen till att de två bröderna hade samma namn är inte känd, men att det verkligen fanns två bröder med namnet Nils i syskonskaran framgår bland annat av ett pergamentsbrev från den 8 december 1336 där båda bröderna Nils omnämns tillsammans med en tredje broder, Sten.¹⁰ En spekulering som förekommer i lit-

7. *Svenskt Diplomatarium*, 6, utg. av Riksarkivet genom Emil Hildebrand, Sven Tunberg & Ernst Nygren, Stockholm 1878 (faks. 1967), brev nr 4614, 1/9 1350.

8. Uppgiften om att Ture Kettelsson var lagman i Tiohärad är hämtad från Härenstam 1946, s. 28, som hänvisar till ett brev daterat Helgaskog 5–10/5 1315; *Svenskt Diplomatarium*, 3, utg. av Bror Emil Hildebrand, Stockholm 1842–1850.

9. Som källa till kunskap om familjeförhållandena i släkten Bielke har använts webbplatsen *corpus nobilorum*: <<http://freepages.genealogy.rootsweb.com/~corpusnobilorum/bielke.html>>, 19/8 2006.

10. I brevet nämns "domini nicholai dannæs militis, [...] stononis thuræsson. et Nicholai thuræsson"; *Svenskt Diplomatarium*, 4, utg. av Bror Emil Hildebrand, Stockholm 1853–1856.

teraturen är att Nils Dannæs bytte namn för att förväxling mellan de båda bröderna skulle undvikas.¹¹

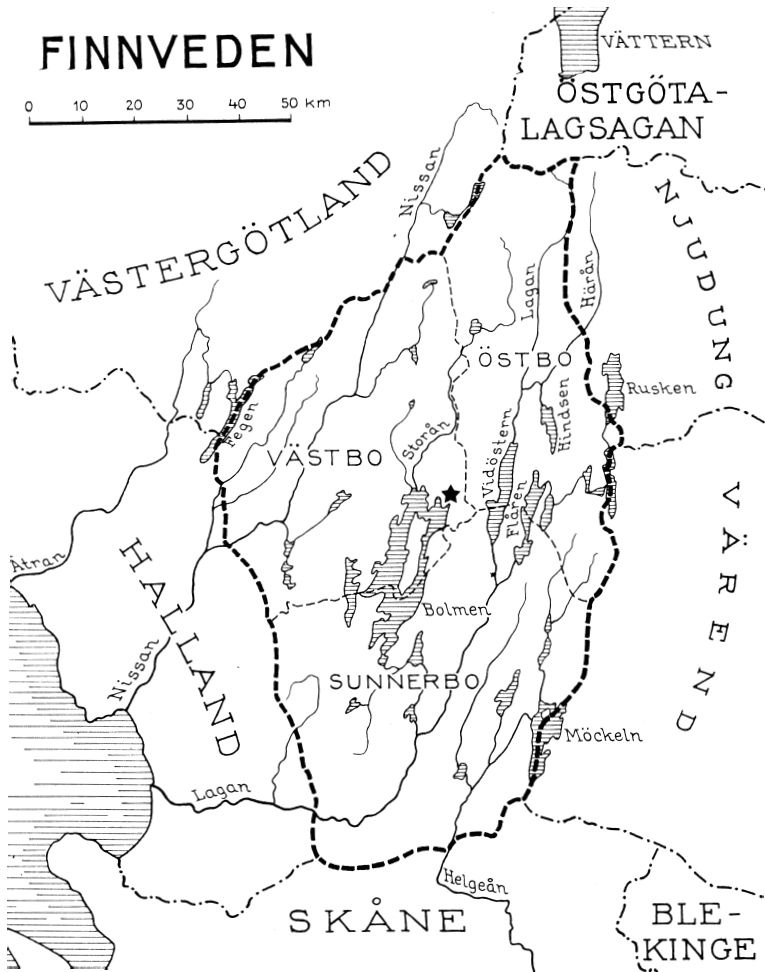

Fig. 1. Finnveden under medeltiden. Orten Dannäs finns ungefär i mitten av kartan och har markerats med en stjärna. (Från Härenstam 1946, försättsbladet, med tillstånd av Gleerups förlag.)

11. Carlsson 1924–1925, s. 141f.

Nils Dannæs och dande

Lars-Olof Larssons teori är att Nils Dannæs' tillnamn är det fornsvenska *dandes*, *danne*, som betyder 'god', 'rättrådig'.¹² Betydelsen av och ursprunget till ordet *donde/dande* har diskuterats flitigt i litteraturen och en etymologisk orientering är därför på sin plats.

Själva betydelsen av ordet *dande* är ganska oproblematiske. Ordet är ett adjektiv som ofta användes om riddare. Söderwalls ordbok listar fler betydelser, men de är alla nära relaterade: 'duktig', 'duglig', 'förträfflig', 'utmärkt' etcetera.¹³ Adjektivet används inte som separat ord i modern svenska. Däremot återfinns det som förled i ordet *danneman*, en sammansättning som tas upp i 2006 års upplaga av Svenska Akademiens ordlista, men där markeras som ålderdomlig. Den fornsvenska formen för adjektivet var *donde* eller *dande*. Söderwall uppger att ordet var oböjligt.

Axel Kock har i en artikel från 1904 givit en översikt över ordets historia i svenskan, sammanfattat de förslag till etymologi som har förts fram och till sist lämnat sin egen tolkning.¹⁴ Forskare före Kock har velat knyta *donde/dande* till ett presensparticip, antingen *dugande* eller till ett dött verb, *dá*, besläktat med engelskans *do* och tyskans *tun*, med betydelsen 'göra'. Andra vill se *donde/dande* som motsvarigheter till isländskans *dáinde*, 'som ger ett osedvanligt och överväldigande intryck'.¹⁵ Kock förkastar dock dessa hypoteser, framför allt på grund av att vi då hade förväntat oss en övergång till långt å-ljud i ordet.¹⁶ Han menar att *donde/dande* är inlån från lågtyska eller frisiska, den kultursfär som försåg svenskan med många andra ord tillhörande riddarkulturen. Ordet spreds från danska och svenska vidare till fornvästnordiska, det vill säga fornnorska och fornisländska; i norska förekommer till exempel inte former av *donde/dande* förrän kring 1390.¹⁷ Vad ursprunget till ordet än är verkar det ansluta sig, kanske analogiskt, framför allt till presens-

12. Larsson 1986, s. 129.

13. Knut Fredrik Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. 1–3, Lund 1884–1918, uppslagsord "donde".

14. Axel Kock, "Bidrag till nordisk ordforskning", *Arkiv för nordisk filologi* 1904, s. 44–75.

15. På det senare sättet gör t.ex. Johan Ernst Rietz, *Svenskt dialektlexikon: ordbok öfver svenska allmogenspråket*. Uppsala 1955, s. 84.

16. Fornsvenskt långt a-ljud har regelmässigt övergått till långt å-ljud. Ordet *gås* uttalades till exempel under fornsvensk period med långt a-ljud.

17. *Diplomatarium Norvegicum*, 1, udg. af Chr. C. A. Lange & C. R. Unger, Christiania/Oslo 1861, brev nr 522. Brevet stammar från Rofylke, Sørvestlandet, och lydelsen är "sine dande kono". Formen *donde* förekommer för första gången i ett brev från Jämtland 1386: "med donde manna nærwaru"; *Diplomatarium Norvegicum*, 3, 1855, brev nr 468.

participet till verbet *duga*: *dugande*. I två av handskrifterna till *Herr Ivan Lejonriddaren*, Codex C och D, skriver till exempel skrivaren *dugande* i stället för *donde*.¹⁸

Anslutningen till presensparticiper förklarar varför ordet var oböjligt; presensparticiper kongruensböjs inte heller i dag: *en dugande man, ett dugande fruntimmer, två dugande krigare*. Att ordet – oavsett ursprunget – ansluter sig till den svenska participbildningen förklarar också en annan egenhet. Söderwall anger olika former för ordet, bland annat *dande, danne, donda, dando, dondes, dondis, dhannis* och *dandis*.¹⁹ Av detta kan man förledas tro dels att de olika stavningarna (som eventuellt speglar olika uttal) användes slumpartat i texterna, dels att de generellt var utbytbara, men så var inte fallet. För det första användes formerna på *-s*, enligt Söderwall, ”nästan endast då adjektivet står predikativt”.²⁰ Samma förhållande ser vi för presensparticiper i nusvenskan. Exemplet med det nusvenska participet *springande* får illustrera denna skillnad:

Predikativ användning:	<i>Mannen kom springande(s), Mannen var springande(s)</i>
Attributiv användning:	<i>en springande man</i>

I modern svenska kan man alltså lägga till ett *-s* på participen, men bara i predikativ användning. *Mannen kom springande* är lika välformat som *Mannen kom springandes* (även om man möjligen kan urskilja en viss betydelse-skillnad). *En springande man* är också välformat men man kan inte använda *s*-formen här: **en springandes man*.²¹ Det faktum att *s*-formen av adjektivet

18. *Herr Ivan Lejonriddaren*, utg. av J. W. Liffman & G. Stephens, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftssällskapet, Serie 1, Svenska skrifter, 2:2–4, Stockholm 1845–1849, vers 1690. Se även Söderwall 1884–1918, ”donde”. Vad gäller skillnaden mellan *donde* och *dande* skriver Kock 1904, s. 51, att de två formerna ej bör skiljas åt. Även Söderwall behandlar formerna *donde* och *dande* som parallella. I en del fornsvenska verk används bara den ena formen. I *Flores och Blanzeflor* återfinns t.ex. båda varianterna, medan *Erikskrönikan* endast har former av *dande*. Former av *dande* tycks vara vanligare än former av *donde*. Ev. skillnader mellan formerna *dande* och *donde* är inte av relevans för det problem som behandlas i denna uppsats.

19. Söderwall 1884–1918, anger också formen *dandes*. Denna kommenteras längre fram i framställningen.

20. Söderwall 1884–1918, artikeln ”donde”.

21. Se Camilla Thurén ”Presensparticipens *s*-form och noll-form står i privativ opposition: en studie av presensparticipens syntaktiska funktioner i 1500- och 1600-talens svenska”, i Lars-Olof Delsing och Cecilia Falk (red.), *Studier i svensk språkhistoria*, 8, Institutionen för nordiska språk, Lund 2005. Markeringen * betecknar här ogrammatisk form.

donde nästan uteslutande användes när adjektivet stod i predikativ ställning är viktigt av följande skäl: Lars-Olof Larssons förklaring av tillnamnet *Dannæs* är att det knyter an till adjektivet *donde, dande*. Konstruktionen med tillnamn av detta slag, det vill säga med attributivt adjektiv till ett namn (som dock till skillnad från den moderna svenska står efter substantivet), känner vi väl från historien, till exempel *Joar Blå, Erik läspe och halte, Erik Röde, Knut den helige* och *Erik Segersäll*. Om nu Nils Dannæs' tillnamn hade varit adjektivet *donde/dande* hade vi alltså inte förväntat oss *s*-formen, utan den *s-lösa*, det vill säga Nils Danne, Nils Donne eller dylikt. Att så inte är fallet talar klart mot Lars-Olof Larssons hypotes.

Det finns visserligen några enstaka undantag från generaliseringen att den *s-lösa* formen inte användes i attributiv ställning. Söderwall listar två, *een dandes och gudhelighen man* och *för allom dandes mänischiom*. Båda dessa exempel är dock hämtade från yngre texter, det första från legenden om Erik den helige i *Fornsvenska legendariet* 3. Manuskriptet till denna text (Codex XCI) är från början av 1500-talet, det vill säga långt efter det första belägget för Nils Dannæs.²² Det andra exemplet är från mitten av 1400-talet, och är enligt Söderwall hämtat från *Bihang till rimkrönikorna*.²³ Från äldre fornsvenska saknas helt exempel på attributiv användning av *s*-former av *donde/dande*.

Det finns fler argument mot kopplingen mellan Dannæs och adjektivet *donde/dande*. Kock redogör i sin artikel för variationen mellan oassimilerad och assimilerad form, det vill säga variationen mellan former med *-nd-*, *donde/dande*, och med *-nn-*, *donne/danne*.²⁴ Han konstaterar att det finns en klar systematik i distributionen, nämligen den att formen med *-nd-* (*donde/dande*) används när ordet fungerar som eget ord, medan den assimilerade formen med *-nn-* används som förled i sammansättning eller i en särskild förbindelse (*danneman, dannesven*). Detta talar mot att *donde/dande* skulle ligga bakom tillnamnet Dannæs. Den förväntade formen hade då varit den oassimilerade *Nils dande*.²⁵ Trots att skrivningen av riddare Nils' tillnamn

22. Anledningen till att legenden om Erik den helige i *Fornsvenskt legendarium* bör ges en senare datering är att den beskriver händelser som ägde rum långt senare, på 1400-talet.

23. Bihang till Johan Hadorphs utgåva av rimkrönikorna: *Then andra delen til rijm-crönikorne hörerande; innehåller åtskillige konglige och furstlige förljkeningar, föreningar [...] etc.*, Stockholm 1676, s. 151. (Referensen är hämtad från Söderwall 1884–1918, artikeln "donde".)

24. Kock 1904, s. 47–52.

25. Söderwall uppger ett undantag i texterna: *han var done och ofrit riik* i *Hertig Fredrik av Normandie*, en text som i litteraturen uppges stamma från tiden kring 1300. Enligt Svenska Fornskriftsällskapets utgåva, *Hertig Fredrik af Normandie*, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 11, Upp-

skiftar ser vi inte vid något enda tillfälle en sådan variant, vilket gör det osannolikt att tillnamnet skulle vara adjektivet *donde/dande*.

Det finns fler språkliga argument som gör att det är ytterst osannolikt att Dannæs skall kopplas till *donde/dande*. Nils Dannæs' namn förekommer i 25 brev från 1335 till 1355. Stavningen varierar på följande sätt:²⁶

BREV	NAMNFORM	BREV	NAMNFORM
18/10 1335	<i>Nicholao Dannæs</i>	23/3 1344	<i>Nicholaus Dannes</i>
10/11 1335	<i>Nicolao Dannæs</i>	11/11 1345	<i>Nicholaus dannæs</i>
8/12 1336	<i>nicholai dannæs</i>	17/2 1350	<i>Nicholai Dannæs</i> ²⁷
6/8 1337	<i>Nicolaum Dannes</i>	24/7 1350	<i>Nicliss Dannes</i>
odat 1337	<i>Nicolaum Dannes</i>	9/7 1352	<i>Nicolaus Dannäs,</i> <i>Nicolaus Dannäs</i>
3/9 1340	<i>Nicolaum Dannæs</i>	5/5 1353	<i>Nicolai Dannes</i>
6/9 1340	<i>Nicolao Dannæs</i>	28/12 1355	<i>Nicolai Dannes</i>
14/10 1340	<i>Nicholaus Dannes</i>	19/3 1351	<i>Nils Dannes</i>
25/3 1341	<i>nicolai dannes</i>	28/6 1352	<i>Nicholaus Dannäss</i>
29/9 1341	<i>Nicholaus Dannes</i>	9/7 1352	<i>Nicolaus Dannäs,</i> <i>Nicolaus Dannäs</i>
11–15/2 1342	<i>Nicholao Dannes,</i> <i>Nicolao Dannes,</i> <i>Nicolaum Dannes</i>	6/12 1352	<i>Nicliss Dannes</i>
8/6 1343	<i>nicolai Dannes</i>	20/3 1357	<i>Nicliss Dannes</i>
3/7 1343	<i>Nicholai dannæs</i>		

Som vi kan se skrivs tillnamnet med *æ* de första gångerna det förekommer i källorna. I materialet som helhet används formen med *æ* eller *ä* i 11 av de 25 breven. I inget av de fall som diskuteras av Söderwall eller som jag i övrigt har kunnat finna i det fornsvenska materialet förekommer det att adjektivet *dandes* eller *dondes* skrivs med *æ* eller *ä*, det vill säga *dandæs* eller *dondæs*. Jag har därvidlag sökt igenom allt fornsvenskt material i Källtext²⁸ och Fornsvenska textbanken,²⁹ utan att finna något exempel av det aktuella slaget.

sala 1927, s. 226f., är dock alla handskrifter av denna text från 1400-talet, vilket gör att exemplet inte utgör ett reellt motargument. Enligt texten i Källtext <<http://spraakbanken.gu.se/ktext/>>, s. 2, som bygger på en annan handskrift än den Söderwall citerar, är lydelsen "han var dandis och öffrit riik". I övrigt hittar vi inte några assimilerade former av ordet i isolering förrän mot slutet av 1400-talet, det vill säga då vi närmar oss nysvensk tid. (I äldre nysvenska finner vi ganska många exempel på assimilation även när ordet står ensamt.)

26. Variationen *Nicholaus*, *Nicholaum*, *Nicholai* och *Nicholao* hänger samman med att namnet står i olika kasus. Brevet är i dessa fall skrivna på latin.

27. Brevet från 8/6 1343 och 17/2 1350 är på latin, men har försetts med översättningar där *Nicholai Dannæs* resp. *nicholai Dannes* har översatts till *Nighilsas Danielsson*. resp. *Nicliss dannesson*. Enligt *Svenskt Diplomatarium* är handstilen på översättningen till det första brevet från början av 1400-talet; *Svenskt Diplomatarium*, 5, utg. av Bror Emil Hildebrand, Stockholm 1858–1865.

28. <<http://spraakbanken.gu.se/>>, 20/8 2006.

29. <<http://www.nordlund.lu.se/>>, 20/8 2006.

I texterna finns det variation i stavningen av adjektivet *donde/dande*. Vi ser även en viss variation i stavningen av Nils' tillnamn Dannæs, nämligen huruvida den andra vokalen skrivs som *æ/ä* eller som *e* samt huruvida det finns ett eller två *s* på slutet. Om Dannæs hade varit en form av adjektivet *donde/dande* hade vi förväntat oss en betydligt större variation i stavningen av persontillnamnet; framför allt hade vi förväntat oss varianter på *-is*, av typen *dannis/dandis*. (Varianter på *-is*, såsom *dandis* och *dondis*, förekommer till exempel i *Fornsvenska legendariet*.) Ridder Nils' namn stavas aldrig *Dannis* eller *Dandis*, trots att materialet spänner över en relativt lång tidsperiod; det första brevet är från 1335, det sista 22 år yngre, från 1357.

Värt att notera är även att ortnamnet Dannäs stavas Danness, det vill säga med *e* i stället för *ä*, i den tidiga förekomsten 1350, som refererades inledningsvis.³⁰ Det faktum att Nils Dannæs namn ibland skrivs med *e*, *Dannes*, är alltså inget argument som talar för Lars-Olof Larssons teori, utan visar på att det finns en variation i stavningen av ortnamnet. Ett intressant faktum är dock att Nils Dannæs tillnamn stavas Dannäss, det vill säga med *ä* och dubbel-*s* i ett brev från 28 juni 1352, och att ett parallellt ortnamn, Nyanäs, i samma brev stavas Nyanäss, det vill säga på samma sätt som Dannäs. Skrivningen med dubbel-*s* är helt oförklarlig med Lars-Olof Larssons hypotes. Varken Dannäss eller Nyanäss står i genitiv i det aktuella brevet, vilket annars hade kunnat förklara detta dubbel-*s*. Materialet får naturligtvis inte pressas för hårt, men det skulle kunna tyda på att skrivaren ser en parallellitet mellan de två egennamnen. Dubbel-*s* ser vi också i brevet daterat den 6 december 1352. Inte heller här står namnet i genitiv. Dubbel-*s* i slutet av ordet förekommer veterligen heller inte i något fall med adjektiven *dondes/dandes* i det fornsvenska materialet, vare sig i predikativ eller i attributiv ställning.

Konstruktionen egennamn + tillnamn, som utgörs av ett ortnamn i oförändrad form, vilket jag alltså menar är fallet med Nils Dannæs, är inte något okänt fenomen i den svenska historien i övrigt. Sven Ekbo behandlar namntypen, och visar att den kan knytas till utländskt inflytande, framför allt från Tyskland. De äldsta fornsvenska exemplen förekommer med tyskklingande namn, och namnskicket var under tidig medeltid relativt sett vanligare på forndanskt område. ”Redan på 1200-talet träffas emellertid även sådana namn av svenskt ursprung”, skriver Ekbo, och ger exempel på persontillnamn som Bobiær

30. Skillnaden mellan skrivning med *æ* och *ä* beror på en senare transkriberingskonvention och saknar betydelse för resonemanget.

(1283) och Fors (1293).³¹ Resonemanget tyder på att namntypen med ortnamn i oförändrad form som tillnamn blev modernt i och med den söderifrån inkommande riddarkulturen vid denna tid, det vill säga under sent 1200-tal till tidigt 1300-tal. (Denna struktur på personbinamnen kom delvis att ersätta en namntyp där binamnet styrdes av preposition, av typen *Göran i Stjärnhov*, en konstruktion som fortfarande är produktiv i modern svenska.)

Sammanfattningsvis: Det faktum att *s*-formen, *Dannæs*, används, att Lars-Olof Larssons teori förutsätter assimilation av *nd* → *nn*, vilket vi alltså inte förväntar oss i denna position i ordet under denna språkhistoriska period, att vi ingenstans i källorna ser en variant med *-nd-* i tillnamnet, att *-æs* mot förmodan används i slutet av ordet, att den förmodade ändelsen aldrig utgörs av *-is*, åtminstone som en variant vid något tillfälle samt att vi finner fall av dubbel-*s* på slutet, vilket vi heller inte förväntar oss, talar tydligt mot Lars-Olof Larssons lösning. Den slutsats som vi kan dra är att det inte är rimligt att anta att *Dannæs* skulle vara en form av adjektivet *dondes/dandes*; språkliga skäl talar tydligt mot en sådan analys. Så länge ingen annan mer sannolik koppling till något annat språkligt eller utomspråkligt kan göras är det därför naturligtast att knyta samman Nils Dannæs med ortnamnet Dannäs.

Nils Dannæs och Dannäs

Ett av Lars-Olof Larsson viktigaste argument mot förbindelsen mellan Nils Dannæs och ortnamnet Dannäs är att det saknas anknytning mellan Nils eller hans familj och denna by: "varken han eller hans bröder kan visas ha haft någon anknytning till Dannäs".³²

För det första skall vi hålla i minnet att det finns en gammal sätesgård i Dannäs. Hur stor och betydande denna var på 1300-talet är omöjligt att säga. Sölve Olsson skriver att Dannäs under äldre tid förmodligen bestod av sju gårdar, av vilka alla med ett undantag tidigt var frälsegårdar.³³ Om de sex frälsegårdarna var lika stora eller om en av dem, (den som var/kom att bli) sätesgården/säteriet, dominerade, kan vi inte med säkerhet veta. De nuvarande säteribyggnaderna är belägna cirka en halv kilometer från kyrkan, vars äldsta delar torde vara från 1100-talet.³⁴ Den äldsta kyrkan var av sten, vilket

31. Sven Ekbo "Personbinamn under vikinga- och medeltid", i Assar Janzén (red.), *Nordisk kultur*, 7: personnamn, Stockholm 1947, s. 278. Sven Ekbos term för tillnamn är binamn.

32. Larsson 1986, s. 129.

33. Sölve Olsson, *Dannäs: en Västbosocken: forntid, historia, natur, människor*, Forsheda 1988, s. 114.

34. Uppgifterna om sätesgårdens historia är hämtade från Olsson 1988, s. 120. Uppgifter om kyrkan är hämtade från *Nationalencyklopedin*, 4, Höganäs 1990, uppslagsord "Dannäs".

vittnar om att socknen var relativt välmående. Lämningar efter en äldre sättegård finns cirka en halv kilometer från den nuvarande säterigården längre söderut på det näs som gett namn åt socknen. Det finns alltså en potentiell sättegård som Nils Dannæs skulle kunna knytas till. För det andra skall vi minnas att Nils' far, Ture Kettilsson var lagman i Tiohärad, i den domsaga vilken Dannäs ligger.

Vid en närmare granskning av källorna blir det också rimligt att anta att det fanns en koppling mellan åtminstone en av Nils Dannæs' bröder och Dannäs. Curt Härenstam skriver att Nils Dannæs' bror och namne Nils Turesson (som också var lagman i Tiohärad och för en tid ämbetsman i kungens tjänst) fram till 1350 ägde gården Upplid i Rydaholm, mindre än tre mil fågelvägen från Dannäs.³⁵ En tredje bror, Sten Turesson, hade också egendomar i Finnveden. Dessa gick vid Stens död i arv till hans son Sten Stensson. Gårdarna byttes dock bort, dels av Sten Stensson själv, dels via hans förmyndare, farbrodern Nils Turesson (det vill säga Nils Dannæs' bror) till en storman vid namn Peder Porse. Om detta vittnar ett pergamentsbrev från den 11 juli 1377, där Sten Stensson skrev att det bland de gårdar som fördes över till Peter Porse fanns Forsheda i socknen med samma namn samt alla övriga egendomar som han ägde i det land där hans fäderne låg. Lydelsen är "Oc mit godz i finuidhe. forshdhe [*sic!*] j westbo mz androm them sma godzom thær j landeno thær mit fætherne war".³⁶ Det är, menar jag, befogat att anta att det i skrivsituationen var självklart vad som avsågs, det vill säga Forsheda och de små gårdar som hörde ihop med denna.³⁷ Det bör alltså rimligen vara så att Forsheda och de andra små egendomarna utgjorde en i kontexten självklar enhet. Forsheda ligger cirka en mil från Dannäs. Bland de egendomar som Peder Porse tog emot i bytet nämns inte Dannäs specifikt, men det är

35. Härenstam 1946, s. 289ff.

36. Leonard Fredrik Rääf, *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland*, Linköping 1856–1875, s. 178.

37. En anonym lektör till denna artikel har påpekat att "små gods" i oprecisa formuleringar brukar beteckna utjordar, ångar, kvarnar o.dyl., inte hela gårdar. Detta är alldeles säkert riktigt, men jag menar att den språkliga kontexten i detta fall tydligt leder tolkningen i en annan riktning, och att det viktiga för denna är lydelsen *androm them*, 'de andra, de övriga'. I översättning lyder citatet "Forsheda och de andra små egendomarna/smäegendomarna som ligger i Finnveden". Forsheda är tydligen namnet på en av dessa små egendomar och de andra egendomarna (ordet *egendom*, *godzom*, står i dativ, plural) bör rimligtvis vara av samma sort, annars blir samordningen språkligt mycket märklig. Alternativet är att också Forsheda ("forshdhe") betecknar en "smäegendom/liten egendom", av typen utjord, ång, kvarn el. dyl., men i så fall hade man förväntat sig formuleringen "mit godz [...] i forshdhe j westbo". Ca 20 år senare samordnades Forsheda och Dannäs, när Ingeborg Magnusdotter donerade sin egendom till Vadstena kloster (se nedan).

uppenbart att det finns ganska få andra möjliga kandidater till "androm them sma godzom thær j landeno" än just Dannäs.

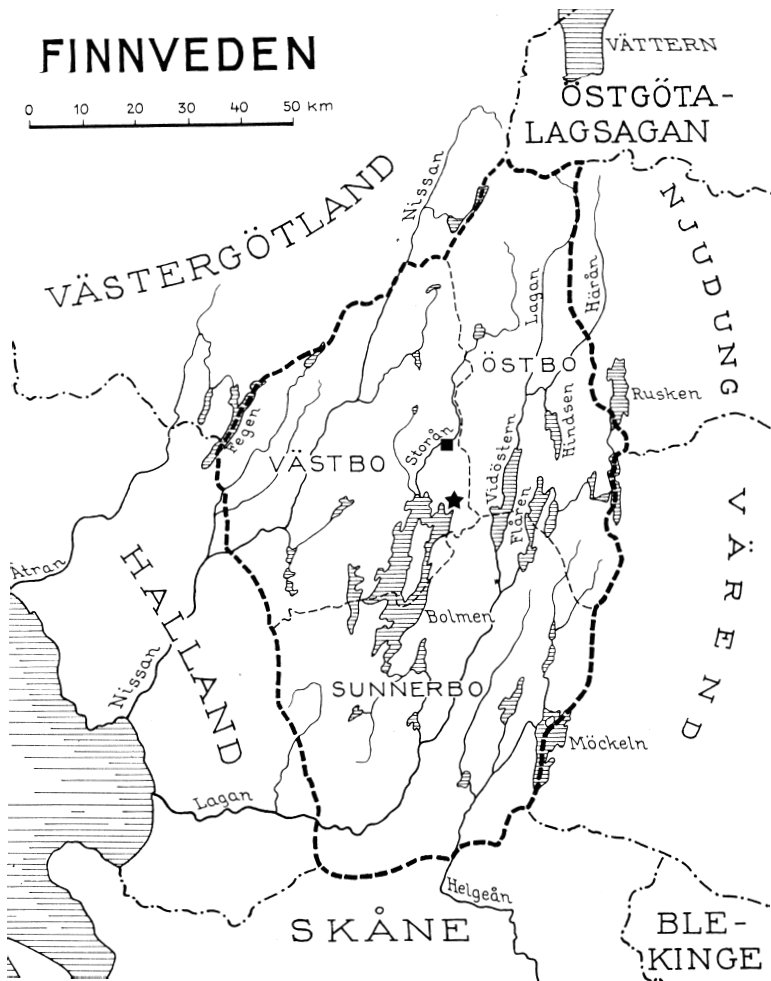

Fig. 2. Forsheda, som nämns i Sten Stenssons brev, markerat med fyrkant, och Dannäs, markerat med stjärna. Fågelvägen mellan Forsheda och Dannäs är cirka en mil. (Kartan efter Härenstam 1946, försättsbladet, med tillstånd av Gleerups förlag.)

Om gissningen att de "små gods" som nämns i Sten Stenssons brev utgjorde en naturlig enhet, en sorts konglomerat av egendomar, förväntar vi oss att dessa kom att förbli en enhet även i fortsättningen. Cirka 20 år efter Sten Stenssons överlåtelse av Forsheda och de andra små godsen verkar Forsheda och Dannäs ha utgjort en enhet av nämnda slag. Peder Porse var då död, och hans maka Ingeborg Magnusdotter, som någon gång mellan 1377 och 1398 hade blivit änka, donerade i ett brev daterat den 16 augusti 1398 sina två morgongåvegods, Forsheda och Dannäs i Finnveden, till Vadstena kloster för att man där skulle förrätta själamässor för hennes föräldrar, Magnus Röde och hans maka Helena, samt maken Peder. Det hon skänkte var "mit gooz som æru mina eghna ræto morghingafwo forshedhe oc dannæs i finnedhe liggigande the mik gaf min husbonde herr Pædar porse gudh hans sial have".³⁸ Det kan förstas vara fallet att Peter Porse köpt eller på annat sätt kommit över Dannäs och sedan slagit ihop detta med Forsheda och givit sin hustru i morgongåva, men det faktum att gårdarna i Forsheda och Dannäs nämns som en enhet när Ingeborg Magnusdotter donerade dessa till Vadstena är enligt min mening en indikation på att de utgjort en enhet redan tidigare. Ytterligare skäl för att "forshedhe och dannæs i finnedhe" betraktades som en enhet är att de två även fortsättningsvis behandlades på detta sätt. År 1491 försålde Eggert Eggertssons änka Marina Jönsdotter sitt innehav i Västbo och Sunnerbo, bland annat gårdar i Dannäs och de två i Forsheda till Sten Sture d.ä.³⁹

Min teori är att Forsheda och Dannäs, antagligen med fler egendomar i området, har utgjort ett "paket", som köpts, bytts in, sålts och pantsatts som helhet. Om de två utgjorde en enhet redan 1377 borde faktiskt Dannäs ha varit i ätten Turessons händer. Det skulle därmed ha tillhört Nils Dannæs' bror Sten Turesson eftersom hans son Sten hade fått de aktuella godsen (med Dannäs förmodligen inräknat) i fädernesarv; i brevet nämns att de gårdar som överläts till Peder Porse tillhörde Stens fäderne. Detta ger oss den efterlysta kopplingen mellan Nils Dannæs' släkt – hans bror – och byn Dannäs. Ännu mer intressant hade det förstas varit att få reda på hur Sten Turesson hade erhållit gårdarna i Forsheda och – om den föreslagna teorin stämmer – också Dannäs, men detta är omöjligt att verifiera. Man kan förstas spekulera i att innehavet gick tillbaka till Nils Dannæs' och Sten Turessons far, Ture Kettils-

38. *Svenska riks-archivets pergamentsbref*, 2, Stockholm 1868, nr 2935, brev 16–21/8 1398.

39. Detta brev är daterat 30/9 1491 och har nummer 32664 i *Svenskt Diplomatariums* databas <<http://62.20.57.212/ra/medeltid/sokside.html>>.

son, men om detta vet vi inget säkert. Omöjligt är det dock inte; Härenstam skriver att ätten Bielke "leder sitt ursprung från Småland. I sina äldsta kända led var den knuten till Västbo härad, och ätten kan väl anses stamma därifrån".⁴⁰ Härenstam påpekar att det inte finns bevis för att Ture Kettilsson var bosatt i Västbo (han var dock lagman i Tiohärad, vilket omfattade bland annat Västbo härad, där Dannäs ligger), men att hans bror Nils Kettilsson (det vill säga Nils Dannæs' farbror) förmodligen var bosatt i detta härad.

Slutsatsen vi kan dra är att det finns goda skäl att anta någon form av koppling mellan ätten Turesson-Bielke och byn/gården Dannäs, även om frågan om hur denna såg ut inte kan klarläggas.

Oavsett hur kopplingen mellan Nils Dannæs och Dannäs såg ut i sak måste hans släkt, som vi har sett, ha varit väl förankrad i Västbo härad. Enligt Härenstam fanns det i Västbo 27 kyrksöcknar på medeltiden, och Dannäs var en av dem.⁴¹ Kyrkan, som är en romansk stenkyrka, troligen från 1100-talet, är av allt att döma byggd på mark som tillhört säteriet. (Den veterligen äldsta karta som visar Dannäs i detalj är en lantmäterikarta från 1685. Enligt den ligger stora delar av socknen under säteriet och kyrkan fanns mitt i denna, omkring en halv kilometer från den plats där säteribyggnaden låg vid tidpunkten för kartans ritande.) Det torde vara fallet att sätesgården existerade redan på 1100-talet och att herren till Dannäs lät bygga kyrkan på sin mark. I ljuset av detta är det, menar jag, en onaturlig tanke att riddare Nils Dannæs skulle ha varit omedveten om sätesgården och tagit sig ett tillnamn som var identiskt med namnet på denna och att det följaktligen inte skulle ha funnits något samband mellan socknen/gården och det tillnamn som han tog.

Lars-Olof Larssons huvudargument för att inte koppla ihop Nils Dannæs och Dannäs verkar vara att det inte finns något i källorna som binder ihop de två samt att Nils Dannæs verkar ha haft sina egendomar koncentrerade till Uppvidinge härad. Det senare kan inte vara något starkt argument mot den aktuella sammankopplingen. Under den period det handlar om hade stormän och frälse besittningar på många olika ställen i landet och avståndet mellan det som Lars-Olof Larsson uppger vara Nils Dannæs' sätesgård, Böksholm i Drevs socken norr om Växjö, och Dannäs är inte särskilt långt. Vi kan heller inte förvänta oss att hitta bevis för alla ägandeförhållanden. Källäget är som bekant sådant att bara en liten del av de diplom och lagfartshandlingar som

40. Härenstam 1946, s. 286. Se även Carlsson 1924–1925, s. 141.

41. Härenstam 1946, s. 206.

skrevs finns bevarade, och av det skälet är det orimligt att åberopa *argumentum e silentio*. Att det saknas påtagliga bevis för en koppling mellan Nils Dannæs och Dannäs kan alltså inte tas som bekräftelse på att en sådan koppling inte har funnits. Det är intressant att notera att Lars-Olof Larsson och Hakon Allgulin (se fotnot 5) härvidlag drar helt olika slutsatser utifrån samma källor: Larsson menar att frånvaron av explicita tecken på att Nils Dannæs ägde Dannäs bör leda till slutsatsen att det inte finns någon koppling mellan honom och Västbosocknen med motsvarande namn. Allgulin å sin sida menar att den naturliga kopplingen mellan persontillnamnet och ortnamnet indikerar att ett ägandeförhållande fanns.

Slutsats

För det första har jag visat att Lars-Olof Larssons tolkning av Dannäs som hörande till adjektivet *donde/dande* är orimlig ur språklig synvinkel. För det andra har jag visat att det är högst antagligt att Nils Dannæs' släkt, åtminstone så nära som bror och brorsbarn, hade besittningar i Dannäs. Detta motsäger Lars-Olof Larssons påstående att "varken han eller hans bröder kan visas ha haft någon anknytning till Dannäs".⁴² Den slutsats som jag drar är att vi bör läsa Nils Dannæs' tillnamn rakt upp och ner: Dannæs = Dannäs. Därmed kan vi också indirekt knyta Ingeborg av Dannäs, Birgittas följeslagare, som mot sin makes vilja drog iväg på pilgrimsresa till Rom, till Västbosocknen och gården med samma namn.

42. Larsson 1986, s. 129.

Sir Nils of Dannäs or Sir Nils the Righteous? On the place name Dannäs and a medieval knight

Dannäs is a parish and a manor located in Västbo, in the southwest of Jönköping County, Småland. Traditionally the place name Dannäs has been associated with the medieval knight Nils Dannæs, known from around 25 letters dating from 1335 to 1357. The connection between the place name Dannäs and Nils Dannæs was rejected by Lars-Olof Larsson, who assumed that the name Dannæs is an instance of the adjective *dande*, *dandes* meaning 'righteous'. On the basis of evidence drawn from orthography, morphology, and syntax it is shown that Larsson's conclusion is improbable. The second part of the article shows that it is conceivable to assume a connection also *in re* between Nils Dannæs and the parish and manor Dannäs. It therefore seems reasonable to read Nils' name Dannæs as referring to Dannäs.

The purpose of the article is not only to shed light on a particular historical problem, but to make a general point about the use of linguistic evidence and linguistic methods to solve problems in the historical sciences.

Keywords: *Nils Dannæs, Dannes, Dannäs, dande, donde, orthography, morphology, linguistic methods*